4 Σεπτεμβρίου 2014

Όψεις της οικονομικής ζωής του Βυζαντίου

/ Επιστήμες, Τέχνες & Πολιτισμός

Η οικονομία στο Βυζάντιο είναι ένας τομέας που έχει πολύ λίγο μελετηθεί, αν και είναι ένα πολύ καλό παράδειγμα αυτού που σήμερα αποκαλούμε ελεύθερη οικονομία με κρατικό παρεμβατισμό. Οι Βυζαντινοί το πέτυχαν αυτό και για μεγάλο χρονικό διάστημα η οικονομία τους αναπτύχθηκε αργά και ισορροπημένα, χωρίς να υποστούν τις άγριες μεταπτώσεις που παρουσιάστηκαν στη Δύση με τις επώδυνες κοινωνικές ανακατατάξεις του 11ου αιώνα, όταν ολόκληρες ομάδες δεν κατόρθωσαν να επιβιώσουν. Στην οικονομική ιστορία το Βυζάντιο είναι ένα επιτυχημένο παράδειγμα ανάπτυξης

Όσοι ασχολούνται με τη Βυζαντινή Ιστορία είχαν διαπιστώσει από χρόνια ένα σημαντικό κενό στις γνώσεις μας για αυτή την εποχή. Ενώ γενικά γνωρίζουμε αρκετά για την πολιτική, στρατιωτική και εκκλησιαστική Ιστορία, για την τέχνη και τον πολιτισμό, γνωρίζουμε ελάχιστα για την οικονομική Ιστορία της χιλιόχρονης αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης. Και ωστόσο, ένα από τα πιο πετυχημένα και μακρόβια κράτη στην Ιστορία της Ευρώπης δεν μπορεί παρά να βασιζόταν, μεταξύ άλλων, σε μιά ισχυρή οικονομία και μια συνετή δημοσιονομική πολιτική.

Η οικονομία του Βυζαντίου αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο του βυζαντινού οικοδομήματος και βασικό παράγοντα διαιώνισης του.Η βυζαντινή οικονομία στηριζόταν σε μια καλώς οργανωμένη και ελεγχόμενη γεωργία που ανήκε στον αυτοκράτορα,τους μεγάλους Στρατιωτικούς και τον κλήρο από πλευράς ιδιοκτησίας της γης και καλλιεργούνταν από μικροκαλλιεργητές, εξαρτημένους

αγρότες και δούλους.
Το μεγάλο όπλο της βυζαντινής οικονομίας ήταν το διεθνές εμπόριο.Το Βυζάντιο γεωοικονομικά ευρισκόμενο σε ένα μοναδικό διεθνές εμπορικό σταυροδρόμι της μεσαιωνικής εποχής, αξιοποίησε τη θέση του και οικοδόμησε ισχυρότατο διεθνές ναυτιλιακό και χερσαίο εμπόριο. Η Κωνσταντινούπολη και η Θεσσαλονίκη απετέλεσαν σταυρικούς κόμβους (ας θυμηθούμε την Εγνατία Οδό) εμπορίου και μεταφορών και συνακόλουθα συσσώρευσης μεγάλου πλούτου.
Οι φόροι των διεθνών και εσωτερικών εμπορικών συναλλαγών πλούτιζαν τα κρατικά ταμεία τα οποία έτσι μπορούσαν να στηρίξουν τον μισθοφορικό στρατό,την γραφειοκρατία και τις κρατικές επενδύσεις.Επι πλέον υπήρχε και ο φόρος επι της γης και της αγροτικής παραγωγής, συν το φόρο επιτηδευμάτων.
Το ελληνικό στοιχείο συμμετείχε ενεργά και δυναμικά στο βυζαντινό εμπόριο και ιδιαίτερα στην εμποροναυτιλία.`Όμως υπήρχαν και ικανοί ανταγωνιστές: οι Αρμένιοι,οι Εβραίοι,οι Βενετοί και Γενοβέζοι,οι Σύριοι,οι Καππαδόκες οι οποίοι ήλεγχαν το τραπεζικό σύστημα.

Οι τιμές των προϊόντων

Στο βυζάντιο συναντούμε όλες τίς όψεις της οικονομικής ζωής πού θά μπορούσε νά διανοηθεί κάποιος. Ο πρωτογενής τομέας (γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία ακόμη καί τά ορυχεία), μεταποίηση (μεταλλουργία. υφαντουργία, κλπ.), το εμπόριο, η ναυτιλία, η νομισματική κυκλοφορία, ο ρόλος του κράτους στήν οικονομία, οι

μισθοί καί οι τιμές, οι διεθνείς οικονομικές σχέσεις καθώς επίσης και η οικονομική ιδεολογία αυτού του κράτους, η οποία διέφερε ριζικά από την καπιταλιστική ιδεολογία της νεώτερης εποχής. Οι τιμές παρέμειναν σταθερές στο Βυζάντιο, τουλάχιστο μέχρι τά τέλη του 11ου αιώνα, ενώ η ανεργία είναι μια λέξη που εμφανίστηκε μετά τήν εξάπλωση του καπιταλιστικού συστήματος.

Μια από τις βασικότερες λειτουργίες του οικονομικού συστήματος είναι ο καθορισμός της τιμής ενός αγαθού ή μιας υπηρεσίας. Στό καπιταλιστικό σύστημα η τιμή καθορίζεται από τη ζήτηση και τήν προσφορά. Ο μηχανισμός αυτός έχει πολλά πλεονεκτήματα, όταν συντρέχουν ορισμένες προϋποθέσεις. Γίνεται προβληματικός άν εφαρμοστή σέ μια εποχή όπως ο μεσαίωνας, όταν το μεγαλύτερο μέρος της οικονομίας εξαρτάται από την αγροτική παραγωγή καί αυτή από τις διακυμάνσεις του καιρού. Περίοδοι εκτεταμένης ανομβρίας προκαλούν έλλειψη βασικών ειδών διατροφής καί τότε ο μηχανισμός ζήτησης-προσφοράς οδηγεί σε απότομη άνοδο της τιμής των τροφίμων και, συνεπώς, στο θάνατο όσων δέν έχουν αρκετά χρήματα για να αγοράσουν την πανάκριβη πλέον τροφή τους. Όπως είναι λογικό, στο μεσαίωνα η εξισορρόπηση ζήτησης – προσφοράς μέσω της τιμής δεν ήταν αποδεκτός τρόπος λειτουργίας της οικονομίας.

Από ό,τι φαίνεται, στο Βυζάντιο δεν αναπτύχθηκε συστηματική θεωρητική διερεύνηση, όπως στη Δύση, για την έννοια της "δίκαιης" τιμής. Στην πράξη, η τιμή διαμορφωνόταν είτε μέ διαπραγμάτευση των ενδιαφερόμενων πλευρών, είτε από τή συνολική ζήτηση και προσφορά είτε μέ κρατική ρύθμιση του ποσοστού κέρδους, στην οποία θά επανέλθουμε παρακάτω. Υπήρχε δηλαδή μια ευρεία και ελαστική έννοια της "δίκαιης" τιμής. Οπωσδήποτε είναι ενδιαφέρον ότι παρατηρείται μια πιο σφαιρική καί ισορροπημένη αντίληψη για τούς τρόπους διαμόρφωσης της τιμής σέ σχέση με τον σημερινό "φονταμενταλισμό της ελεύθερης αγοράς". Η αντίληψη αυτή σχετιζόταν με μια φιλάνθρωπη προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία ήταν απαράδεκτη η εκμετάλλευση ενός ανθρώπου πού βρίσκεται σέ έκτακτη ανάγκη. Είναι ενδιαφέρον ότι ο απόηχος αυτής της αντίληψης διατηρήθηκε στον πολύ λαό ως τις μέρες μας καί επιζεί στις διάφορες διαμαρτυρίες για "κερδοσκοπία", παρόλο πού το θεμέλιο ακριβώς του καπιταλιστικού συστήματος είναι ο σκοπός της μεγιστοποίησης του κέρδους μέσα στον ελεύθερο ανταγωνισμό.

Παρεμπιπτόντως, αυτό πού είναι απροσδόκητο είναι ότι δέν καταγράφονται παραδείγματα επιβολής τιμών από το κράτος, όπως είχε συμβεί επί Διοκλητιανού ή όπως συνέβαινε στα πρόσφατα κομμουνιστικά καθεστώτα. Η διαπίστωση αυτή, μαζί μέ τήν αντίληψη γιά το κέρδος στήν οποία θά αναφερθούμε παρακάτω, επιβεβαιώνει ότι η οικονομική ζωή στο Βυζάντιο ήταν σέ μεγάλο βαθμό ελεύθερη καί όχι κεντρικά κατευθυνόμενη. Επομένως οι υποστηρικτές της άποψης ότι "όλοι

οι υπήκοοι του κράτους ήταν αιχμάλωτοι του αυτοκράτορα” (Guillou, “Βυζαντινός πολιτισμός”, 1974) ή ότι κύριο γνώρισμα του βυζαντινού ανθρώπου ήταν η “ατομικότητα χωρίς ελευθερία” (Kazhdan, “People and Power in Byzantium”, 1982) θα πρέπει να ανατρέξουν σέ άλλες σφαίρες της δημόσιας ζωής για νά αντλήσουν αποδείξεις για αυτούς τους ισχυρισμούς.
Ταυτόχρονα, το κράτος διατηρούσε το δικαίωμα να παρεμβαίνει κατά περίπτωση για νά διορθώνει τις κοινωνικές αδικίες τις οποίες προκαλεί η ελεύθερη διαμόρφωση των τιμών. Η παρέμβαση έπαιρνε τη μορφή ρύθμισης του ποσοστού κέρδους. Οι έμποροι και οι μαγαζάτορες δικαιούνταν ένα “δίκαιο” ποσοστό κέρδους, αλλά για νά αυξήσουν το συνολικό κέρδος τους θα έπρεπε να πουλήσουν περισσότερα εμπορεύματα και όχι να αυξήσουν την τιμή, εκμεταλλευόμενοι πρόσκαιρες διακυμάνσεις της ζήτησης και της προσφοράς.
Αντίστοιχες κρατικές παρεμβάσεις παρατηρούνται στο ζήτημα της μεγάλης ιδιοκτησίας, όπου η παρέμβαση αποσκοπεί στο να αποτρέψει την υπερβολική συσσώρευση πλούτου και την καταπίεση των οικονομικά ασθενέστερων. Αυτή ήταν μια ακόμη διαφορά του βυζαντινού κράτους από τα δυτικά μεσαιωνικά κράτη. Στη Δύση, λόγω της ανυπαρξίας ισχυρής κεντρικής εξουσίας, η αποκέντρωση επέτρεπε στους τοπικούς φεουδάρχες να επεκτείνονται ανεμπόδιστα σέ βάρος των μικρών ιδιοκτητών. Η εξασθένηση του βυζαντινού κράτους μετά τον 11ο αιώνα φαίνεται ότι οφείλεται, μεταξύ άλλων, στήν επικράτηση ισχυρών αποκεντρωτικών τάσεων και φεουδαρχικών προτύπων.
Συνολικά, στο Βυζάντιο διατηρήθηκε η επιρροή μιάς αριστοτελικής προσέγγισης σχετικά με την υπολανθάνουσα τριβή ανάμεσα στην ελευθερία των συναλλαγών και στην επιδίωξη της κοινωνικής δικαιοσύνης. Ήταν, δηλαδή, γνωστό κάτι πού προσπάθησε νά υποβαθμίσει ή καί νά αγνοήσει η κυρίαρχη σήμερα φιλελεύθερη οικονομική θεωρία: ότι η ελεύθερη συναλλαγή ανάμεσα στον ισχυρό και στον αδύναμο δεν οδηγεί σε δίκαιο αποτέλεσμα.

Οι απόψεις του Ράνσιμαν

Ο μεγαλύτερος βυζαντινολόγος του 20ού αιώνα, ο Ράνσιμαν, παρουσιάζει τις πτυχές της οικονομικής οργάνωσης στην Ρωμανία. Ας δούμε τι λέει (Βυζαντινός πολιτισμός, εκδ. Γαλαξίας):
«Το Βυζάντιο κατηγορήθηκε ότι ήταν ο παράδεισος των μονοπωλιακών προνομίων και του παρεμβατισμού. Η κατηγορία δεν είναι τελείως ανακριβής. Ο παρεμβατισμός ήταν, χωρίς αμφιβολία, το βυζαντινό ιδεώδες» (Βυζαντινός πολιτισμός, εκδ. Γαλαξίας, σ. 195).
«Κάθε βιομηχανία είχε τη δική της συντεχνία και κανένας δεν μπορούσε να ανήκει σε δύο συντεχνίες συγχρόνως. Η συντεχνία όριζε τον πρόεδρό της, και το διορισμό του έπρεπε πιθανόν να τον εγκρίνει ο έπαρχος. Η συντεχνία αγόραζε συλλογικά τις

πρώτες ύλες που χρειάζονταν για τη βιομηχανία της και τις μοίραζε στα μέλη της, που πουλούσαν τα είδη που έφτιαχναν σε ορισμένο δημόσιο χώρο και με κέρδη καθορισμένα από το γραφείο του επάρχου. Καθορισμένες επίσης ήταν οι ώρες εργασίας, καθώς και οι μισθοί των εργατών. Απαγορευόταν αυστηρά να αγοράζει κανείς μεγάλες ποσότητες εμπορευμάτων και να τις πουλάει λιανικώς στην στιγμή που τον εσύμφερε. Τους αρτοποιούς και τους κρεοπώλες, που από την αποδοτικότητά τους εξαρτιόταν ο επισιτισμός της Πόλης, τους επιβλέπανε με εξαιρετικά μεγάλη αυστηρότητα και τις τιμές των τροφίμων τις κρατούσαν με τη βία χαμηλά ακόμη και σε εποχές λιμού». (Βυζαντινός πολιτισμός, εκδ. Γαλαξίας, σ. 196-197).

«Ανεργία δεν υπήρχε. Οι εργάτες δεν ήταν δυνατόν να απολυθούν παρά με πολύ μεγάλες δυσκολίες» (Βυζαντινός πολιτισμός, εκδ. Γαλαξίας, σ. 197).

«Το σιτάρι το 960 είχε την ίδια τιμή που είχε και το 1014 (1, 85 χρυσά φράγκα ο μόδιος), όλα όμως τα άλλα είδη ήταν πιθανώς πέντε ή έξι φορές φθηνότερα. Ο Νικηφόρος Α΄ προσπάθησε να κρατήσει χαμηλά τις τιμές, περιορίζοντας την ποσότητα του νομίσματος που κυκλοφορούσε» (Βυζαντινός πολιτισμός, εκδ. Γαλαξίας, σ. 199).

«Από τον Κωνσταντίνο Α΄ ως τον Νικηφόρο Βοτανειάτη, περισσότερο από έξι αιώνες, το νόμισμα διατήρησε αμείωτη την αξία του» (Βυζαντινός πολιτισμός, εκδ. Γαλαξίας, σ. 198).

«Το σύστημα αυτό διατηρήθηκε όσον καιρό υπήρχε η Αυτοκρατορία. Εξασφάλιζε τα συμφέροντα των καταναλωτών και άφηνε και ένα σχετικό κέρδος στους εμπόρους, χωρίς ωστόσο να τους επιτρέπει ποτέ να κάνουν περιουσία, κι αυτό δεν ήταν ενθαρρυντικό για τις επιχειρήσεις» (Βυζαντινός πολιτισμός, εκδ. Γαλαξίας, σ. 199).

Αξίζει να θυμίσουμε ότι όσους αιώνες η Ρωμανία ήταν ισχυρή, αυτό το όφειλε στους ελεύθερους γεωργούς, οι οποίοι αποτελούσαν το μεγαλύτερο μέρος του στρατού της. Πράγματι, οι νομοθεσίες των Ισαύρων και των Μακεδόνων Αυτοκρατόρων, απέτρεπαν τη συσσώρευση γης από τους Δυνατούς, έδιναν φορολογικές ελαφρύνσεις στους ελεύθερους γεωργούς. Είναι αλήθεια ότι προς το τέλος (λίγο πριν το 1204) υπήρξε εμφάνιση του φεουδαλισμού και στη Ρωμανία. Αλλά αυτό έγινε κυρίως υπό την επίδραση της Δύσης και του κυρίαρχου σ’ αυτήν τότε οικονομικού μοντέλου. Ως και την εποχή της απελευθέρωσης της Πόλης (1261) η δυναστεία του Λάσκαρη ευνοούσε τους μικροκαλλιεργητές.

Τα μονοπωλιακά προϊόντα

Η βυζαντινή οικονομική διοίκηση για τις εμπορικές συναλλαγές παρέμενε μέσα σε αυστηρά παραδοσιακά πλαίσια: απαγορευόταν η εξαγωγή οποιουδήποτε προιόντος είχε ιδιαίτερη σημασία για το βυζαντινό κράτος. Το υγρό πυρ, ο χρυσός, το αλάτι,

το σίδερο που προοριζόταν για την παραγωγή όπλων και η ξυλεία για τη ναυπηγική, οτιδήποτε δηλαδή θα μπορούσε να φανεί χρήσιμο στον εχθρό, δεν επιτρεπόταν να περάσουν τα σύνορα της αυτοκρατορίας. Ο κατάλογος με τα απαγορευμένα προς εξαγωγή αγαθά περιλάμβανε και όλα τα μεταξωτά που βάφονταν με την αυθεντική πορφύρα που προορίζονταν για την αυτοκρατορική οικογένεια και για διπλωματικά δώρα. Το λεγόμενο «Επαρχιακό βιβλίο» του Λέοντα Σοφού (886-912) που ρύθμιζε τη λειτουργία των συντεχνιών και των εμπόρων, μαρτυρεί την ξεκάθαρη θέση του κράτους να ασκεί έλεγχο στο σύνολο της παραγωγής, όχι μόνο στα μονοπωλιακά προιόντα αλλά ακόμα και σε «κοινά» όπως ψάρια, σαπούνι κεριά, ακόμα και συμβολαιογραφικά αρχεία.

Άρθρο του Αναστασίου Αθ. Φιλιππίδη για το βιβλίο της Αγγελικής Ε. Λαΐου’ Οικονομική ιστορία του Βυζαντίου’
Σ. Ράνσιμαν,Βυζαντινός πολιτισμός, εκδ. Γαλαξίας

Πηγή: vizantinaistorika.blogspot.gr